

توسعه و قبض رزق و روزی

از منظر قرآن کریم

دکتر سوسن آل رسول^(۱)

پروین بردابرد^(۲)

چکیده

جهان خلقت و سنت‌های هستی هر کدام به نوعی عبرت آورند. در قرآن کریم سنت روزی رسانی و تفاوت انسان‌ها در بهره‌وری از آن مایه عبرت معرفی شده است. توسعه و قبض رزق، تابع مشیت خداوند است که آن را به اذن خود به شرایط و عواملی وابسته می‌کند. از جمله این شرایط کوشش و تلاش انسان، و یاد خدا می‌باشد.

کلید واژه‌ها: روزی، وسعت، تنگی، عبرت.

مقدمه

یکی از آموزه‌های مسلم دینی ما این است که خدای متعال برای هر موجود روزی خواری، رزق خاصی را مقدر و مقرر فرموده است؛ «وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا» (هود / ۶) هیچ جنبنده‌ای در زمین نیست مگر اینکه روزی او بر خداست. از آنجایی که «أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ» (البقرة / ۲۳۱) او می‌داند چه چیز ببخشد و چه اندازه روزی دهد که مایه فساد و تباهی نگردد، و نیز از آن جهت که «أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» (البقرة / ۱۰۶) هر چه بخواهد می‌تواند اعطاء کند. در برابر آنچه می‌بخشد پاداش و جزائی نمی‌خواهد، چرا که غنی بالذات است. او حتی بدون درخواست عطا می‌کند زیرا از همه چیز با خبر و حکیم علی‌الاطلاق است.

۱. دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی، واحد کرج

۲. دانش آموخته کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد کرج

رابطه رزق و روزی با تلاش انسان

«رزق» به معنی عطاء (ابن منظور، ۱۴۰۵ق، ۱۰/۱۱۵؛ ابن اثیر جزیری، ۱۳۶۴، ۲/۲۱۹) و بخشش مستمر است، و از آنجا که روزی الهی عطای مستمر او به موجودات است، (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ۳۵۱؛ مکارم شیرازی، ۹/۱۷-۱۶) خواه طعام باشد یا علم و یا غیر آن (قرشی، ۱۳۷۱، ۳/۸۲-۸۴)، به آن رزق گفته می‌شود. قرآن کریم مواهب طبیعی و نعمتهای الهی را رزقی برای انسان و وسیله‌ای محسوب داشته است که با آنها زندگی وی ادامه پیدا می‌کند و وسایل معیشت او فراهم می‌آید. رزق مایه بقا و حرکت او به سوی خیر و تکامل، و کالایی برای او و چارپایانش، و وسیله‌ای برای گذران معیشت و موادی برای خوردن و آشامیدن اوست. (حکیمی، ۱۳۸۰، ۳/۹۸؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ۷/۸۹ و ۲۸۴)

و می‌فرماید: «هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ آيَاتِهِ وَيُنَزِّلُ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ رِزْقًا وَمَا يَتَذَكَّرُ إِلَّا أَمَنٌ يُنِيبٌ» (غافر/۱۳) او کسی است که آیات خود را به شما نشان می‌دهد و از آسمان برای شما روزی (با ارزشی) می‌فرستد تنها کسانی متذکر این حقایق می‌شوند که بسوی خدا باز می‌گردند». خداوند برای هر مخلوقی روزی مخصوصی، در محل زندگی اش فراهم آورده است و از ابتدا احتیاجات اولیه زندگی او را فراهم می‌سازد زیرا اگر این چنین نباشد، آفریدن او کاری لغو و عبث بوده و با حکمت الهی سازگار نیست. (مصباح یزدی، ۱۳۷۴، ۲/۲۳۸-۲۳۹) امیرالمؤمنین علی ع می‌فرمایند: «اوست بخشنده انواع نعمت‌ها و بهره‌های فزاینده و تقسیم کننده روزی پدیده‌ها. مخلوقات همه جیره خوار سفره اویند، که روزی همه را تضمین، و اندازه‌اش را تعیین فرمود». (نهج البلاغه، خطبه ۹۱) از سوی دیگر از رسول اکرم ص نقل شده که فرموده‌اند: «إِنَّ الرُّوحَ الْأَمِينَ جَبْرَائِيلَ أَخْبَرَنِي عَنْ رَبِّي تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَنَّهُ لَنْ تَمُوتَ نَفْسٌ حَتَّى تَسْتَكْمِلَ رِزْقَهَا فَاتَّقُوا اللَّهَ وَاجْمِلُوا فِي الطَّلَبِ» روح الامین جبرئیل از پروردگرم بمن خبر داد که هیچ کس نمیرد تا همه روزی مقدر خود را بخورد از خدا پرهیز کنید و

جهان خلقت

وسنت‌های هستی
هر کدام به نوعی
عبرت آورند. در قرآن
کریم سنت روزی
رسانی و تفاوت
انسان‌ها در بهره
وری از آن مایه عبرت
معرفی شده است.
توسعه و قبض رزق،
تابع مشیت خداوند
است که آن را به
اذن خود به شرایط
و عواملی وابسته
می‌کند. از جمله این
شرایط کوشش و
تلاش انسان، و یاد
خدا می‌باشد.

در طلب رزق آرام باشید». (صدوق، ۱۴۰۰ق، ۲۹۴) در این جا این سوال پیش می‌آید که اگر "روزی" هر کس از آغاز تا پایان عمر تعیین شده، و خواه ناخواه به او می‌رسد، چه لزومی دارد که انسان برای تهیه معاش تلاش کند. چرا که روزی مقدر است و به هر حال به انسان می‌رسد، و هیچ دهان بازی بدون روزی نمی‌ماند. در پاسخ باید گفت که اختیارانسان نیز یکی از اسباب آن تقدیرالهی است.

خداوند سبحان چنین مقدر فرموده که انسان از مجرای اراده، تلاش کرده و به آن روزی مخصوص و معین برسد؛ (مصباح یزدی، ۱۳۸۴، ۲/ ۲۳۹-۲۳۸؛ مکارم شیرازی ۱۳۷۴، ۹/ ۱۷-۱۶) و تا وقتی که اجلش نرسیده، این مقدار معین روزی به وسیله کوشش وی رقم می‌خورد. به علاوه تلاش انسان و وارد شدن از راههای صحیح را در کثرت روزی نمی‌شود بی تأثیر دانست. اسلام پایه هر گونه بهره‌گیری مادی و معنوی انسان را سعی و کوشش و تلاش می‌شمرد؛ تا آنجا که در جمله شعارگونه قرآنی «لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى» (النجم/ ۳۹)، بهره انسان را منحصر در کوشش و کارش قرار می‌دهد. پیشوایان اسلامی برای اینکه سر مشقی به دیگران بدهند در بسیاری از مواقع کارهایی سخت و توانفرسا انجام می‌دادند. پیامبران پیشین نیز از این قانون مستثنی نبودند. ز چوپانی

گرفته، تا خیاطی، و زره بافی و کشاورزی، گر مفهوم تضمین روزی از طرف خدا، نشستن در خانه و انتظار رسیدن روزی باشد، نباید پیامبران و امامان که از همه آشناتر به مفاهیم دینی هستند این همه برای روزی تلاش کنند.

قرآن به ما یاد می‌دهد که روزی هر کس مقدر و ثابت است، ولی در عین حال مشروط به تلاش و کوشش می‌باشد، و هر گاه این شرط حاصل نشود، مشروط نیز از میان خواهد رفت. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ۲۲/ ۵۵۰) نکته اساسی این است که تمام تعلیمات اسلامی به ما می‌گوید برای تأمین زندگی بهتر چه مادی و چه معنوی، باید تلاش بیشتر کرد، و فرار از کار به گمان مقسوم بودن روزی غلط است. (همان،

خداوند برای هر
مخلوقی روزی
مخصوصی، در محل
زندگی اش فراهم
آورده است و از ابتدا
احتیاجات اولیه
زندگی او را فراهم
می‌سازد زیرا اگر این
چنین نباشد، آفریدن
او کاری لغو و عبث
بوده و با حکمت الهی
سازگار نیست.

۲۳) بنابراین آیات و روایات مربوط به معین بودن روزی در واقع ترمزی هستند بر افکار مردم حریص و دنیاپرست که برای تامین زندگی به هر در می‌زنند، و هر ظلم و جنایتی را مرتکب می‌شوند، به گمان اینکه اگر چنین نکنند زندگیشان تامین نمی‌شود. این گونه به افراد هشدار می‌دهد که بیهوده دست و پا نزده، و از طریق نامعقول و نامشروع برای تهیه روزی تلاش ننمایند. همین اندازه که آنها در طریق مشروع گام بگذارند و تلاش و کوشش کنند، مطمئن باشند خداوند از این راه همه نیازمندی‌های آنها را تامین می‌کند. خدایی که آنها را در رحم مادر فراموش نکرد، خدایی که در ابتداء تولد روزیشان را قبل از تولد به پستان مادر مهربان حواله کرد، او که به هنگام پایان دوران شیرخوارگی در آن حال که ناتوان بودند، روزیشان را به دست پدر پر مهری داد تا تغذیه طیب و حلال فراهم آورد و خوشحال باشد که برای تهیه غذای فرزندانش زحمت می‌کشد، آری این خدا چگونه ممکن است به هنگامی که انسان بزرگ می‌شود و توانایی و قدرت هر گونه کار و فعالیت پیدا می‌کند او را فراموش نماید. آیا عقل و ایمان اجازه می‌دهد که انسان در چنین حالی به گمان اینکه ممکن است روزیش فراهم نشود در وادی گناه و ظلم و ستم و تجاوز به حقوق دیگران گام بگذارد و حریصانه به غصب حق مستضعفان بپردازد. (همان، ۲۲)

این سوال پیش می‌آید که اگر "روزی" هر کس از آغاز تا پایان عمر تعیین شده، و خواه ناخواه به او می‌رسد، چه لزومی دارد که انسان برای تهیه معاش تلاش کند. چرا که روزی مقدر است و به هر حال به انسان می‌رسد، و هیچ دهان بازی بدون روزی نمی‌ماند. در پاسخ باید گفت که اختیار انسان نیز یکی از اسباب آن تقدیر الهی است.

وسعت و تنگی روزی تابع مشیت خدا

برای ایجاد هر پدیده‌ای شرائط و عوامل بسیاری لازم است که فراهم کردن همه آنها در اختیار بشر نیست. تسلط و فرمانروایی بر مجموعه این شرائط و عوامل درید قدرت الهی است که برخی از آنها به اذن الهی با اراده و به دست انسان محقق می‌شود. لذا قبض و بسط در دست خدا است، گر چه کار و تلاش بشر نیز بی تأثیر نیست. ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَن يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾ (الروم/ ۳۷) آیا ندیدند که خداوند روزی را برای هر کسی که بخواهد گسترده می‌سازد. در این نشانه‌هایی برای جمعیتی است که ایمان می‌آورند؛ و ﴿أَوَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ

اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾ (الزمر/ ۵۲)
 آیا آنها ندانستند که خداوند روزی را برای هر کس بخواهد گسترده یا تنگ می‌سازد؟! در این، آیات و نشانه‌هایی است برای گروهی که ایمان می‌آورند. «به همین جهت است که امام سجاد علیه السلام می‌فرمایند: «وَجَعَلَ لِكُلِّ رُوحٍ مِنْهُمْ قُوتاً مَعْلُوماً مَقْسُوماً مِنْ رِزْقِهِ، لَا يَنْقُصُ مِنْ زَادِهِ نَاقِصٌ، وَلَا يَزِيدُ مَنْ نَقَصَ مِنْهُمْ زَائِدٌ» و از رزقی که عطا فرموده هر جاننداری را روزی معلومی قرار داده است. بهر کس از آنان فراخی و فراوانی داده کاهنده‌ای نمی‌کاهد، و هر که را کاسته افزایشده‌ای نمی‌افزاید». (صحیفة سجادیة، ۲۸-۲۹)

بنابراین در فرهنگ قرآن تعیین و تقسیم روزی به خدا نسبت داده می‌شود: «...وَنَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا...» (الزخرف/ ۳۲)
 روزی ایشان را در زندگانی دنیا بینشان تقسیم و پخش نموده‌ایم؛ خدا معیشت و روزی را میان آنها تقسیم کرده، و بر حسب حکمت خود، به هر کسی روزی او را بخشیده است، و هیچ کس را حق اعتراض بر او نیست. (مدرسی، ۱۳۷۷، ۴۶۴/۱۲) دلیل بر اینکه اختیار ارزاق و معیشت‌ها به دست انسان نیست، اختلاف افراد مردم در دارایی و فقر، و عافیت و صحت، و اولاد و سایر چیزهایی است که رزق شمرده می‌شود، با اینکه همه افراد بشر می‌خواهند بالاترین حد بهره‌بری از ارزاق دارا باشند، اما

هیچ یک به چنین آرزویی نرسیده و به همه آنچه که آرزومندند و آنچه که دوست می‌دارند نائل نمی‌شوند. از اینجا می‌فهمیم که ارزاق به دست انسان نیست چون اگر می‌بود هیچ فرد فقیر و محتاجی در هیچ یک از مصادیق رزق یافت نمی‌شد. بلکه هیچ دو نفری در داشتن ارزاق، مختلف و متفاوت پیدا نمی‌شد. پس اختلافی که در آنان می‌بینیم روشن‌ترین دلیل بر این است که، رزق دنیا به وسیله مشیت از خدا در بین خلق تقسیم شده، نه به مشیت انسان. علاوه بر اینکه اراده و عمل انسانها در به دست آوردن رزق یکی از صدها شرایط آن است، و بقیه شرایطش در دست آدمی نیست، و از انواع رزق آنچه مطلوب هر کسی است، وقتی

قرآن به ما یاد می‌دهد که روزی هر کس مُقدر و ثابت است، ولی در عین حال مشروط به تلاش و کوشش می‌باشد، و هر گاه این شرط حاصل نشود، مشروط نیز از میان خواهد رفت.

به دست می‌آید که همه آن شرایط دست به دست هم دهند، و اجتماع این شرایط به دست خدایی است که تمامی شرایط و اسباب به او منتهی می‌شود. (طباطبائی، ۱۴۱۷، ۹/۱۸)

تفاوت انسان‌ها در توسعه و قبض روزی

نکته‌ای که ذکر آن لازم است و نمی‌توان انکار کرد، تفاوت انسان‌ها در توسعه و قبض رزق است. بعضی از روزی‌ها (چه انسان به دنبال آن برود، یا نرود)، به سراغ او می‌آیند. انسان در زندگی روزانه با اموری مواجه می‌شود که گاه چنان سخت می‌شود که هر چه می‌کوشد و به هردری می‌زند، همه درها را به روی خود بسته می‌بیند و گاه چنان آسان می‌شود که هنوز به سراغ دری نیامده و به دنبال چیزی نمی‌رفته، بر اثر يك سلسله تصادفها، موهبتی نصیب او شده، و در برای اوباز می‌شود. اگر پیروزیهای مادی همگی در سایه تلاش و کوشش خود افراد و لیاقتهای آنها به دست می‌آید نباید شاهد چنین صحنه‌هایی باشیم. این خود می‌رساند که در پشت عالم اسباب دست نیرومند دیگری است که آن را طبق برنامه حساب شده‌ای اداره می‌کند. این حوادث گرچه در نظر ما تصادف است، اما در واقع و از نظر سازمان آفرینش حسابی در آن می‌باشد.

امیر المؤمنین علی علیه السلام می‌فرماید: «کسی که خداوند عز و جل روزی‌اش را برساند، بدون آنکه برای رسیدن به آن قدم برداشته و سخنی گفته باشد، و دامن به کمر زده و به آن پرداخته باشد، از شمار کسانی است که خداوند عز و جل در کتابش از آنان یاد کرده است» (محمدی ری شهری، ۱۳۸۳، ۴/۴۳۴) قرآن کریم می‌فرماید: «مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ» (الطلاق / ۲-۳) هر کس تقوای الهی پیشه کند، خداوند راه نجاتی برای او فراهم می‌کند و او را از جایی که گمان ندارد روزی می‌دهد. امام صادق علیه السلام زمان اعطای این روزی را در همین دنیا ذکر کرده‌اند. (محمدی ری شهری، ۱۳۸۳، ۴/۴۳۴)

آیات و روایات

مربوط به معین بودن روزی در واقع ترمزی هستند بر افکار مردم حریص و دنیاپرست که برای تامین زندگی به هر در می‌زنند، و هر ظلم و جنایتی را مرتکب می‌شوند، به گمان اینکه اگر چنین نکنند زندگیشان تامین نمی‌شود. این گونه به افراد هشدار می‌دهد که بیهوده دست و پا نزده، و از طریق نامعقول و نامشروع برای تهیه روزی تلاش ننمایند. همین اندازه که آنها در طریق مشروع گام بگذارند و تلاش و کوشش کنند، مطمئن باشند خداوند از این راه همه نیازمندی‌های آنها را تامین می‌کند.

بدون شك حساب این گونه روزی‌ها از روزی‌هایی که در پرتو تلاش و کوشش بدست می‌آیند جدا است، آیا می‌توان انکار کرد که نور آفتاب بدون تلاش ما به خانه ما می‌تابد و یا باران و هوا بدون کوشش و فعالیت به سراغ ما می‌شتابد؟ آیا می‌توان انکار کرد که عقل و هوش و استعدادی که از روز نخست در وجود ما ذخیره شده به تلاش ما نبوده است؟! ولی اینگونه مواهبی که بدون تلاش، به لطف خدا، به ما رسیده، اگر با تلاش و کوشش خود از آن بطور صحیحی نگهداری نکنیم، آنها نیز از دست ما رفته و یا بی‌اثر می‌ماند. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ۲۲/۹)

اگر انسان بر اساس محاسبه و بدون توکل به خداوند پای به میدان بگذارد، در صورت شکست خوردن و از کف دادن سرمایه اولیه، به شدت سرخورده می‌شود. این حالت هم از نظر روحی و روانی برایش مضر است و هم از نظر سلامت جسمی، و حتی گاه منجر به مرگ می‌شود. کسانی که صرفاً بر اساس تلاش شخصی و بر پایه محاسبات اقتصادی و فرصت‌سنجی عمل می‌کنند، اگر بعد از تلاش به نتیجه نرسند، تعادل روحی و روانی خود را از دست می‌دهند.

توجه داشتن به این نکته که همیشه روزی در اثر تلاش شخصی به دست نمی‌آید و خدا روزی را می‌رساند، باعث می‌شود که آدمی در ارتباط با دیگران و در زندگی رفتار متعادلی داشته و حریصانه عمل نکند، چه را که می‌داند تلاش او علت تامه تحصیل معاش و کسب روزی نیست. از طرفی تأثیر وسایل، خود عامل دیگری است. چه بسا انواع وسایل مهیا شود و انواع نقشه‌ها و طرح‌ها ارائه گردد و این جا و آن جا توصیه شود، ولی در پایان به جای کسب منفعت، سرمایه اولیه نیز بر باد رود. اگر انسان بر اساس محاسبه و بدون توکل به خداوند پای به میدان بگذارد، در صورت شکست خوردن و از کف دادن سرمایه اولیه، به شدت سرخورده می‌شود. این حالت هم از نظر روحی و روانی برایش مضر است و هم از نظر سلامت جسمی، و حتی گاه منجر به مرگ می‌شود. کسانی که صرفاً بر اساس تلاش شخصی و بر پایه محاسبات اقتصادی و فرصت‌سنجی عمل می‌کنند، اگر بعد از تلاش به نتیجه نرسند، تعادل روحی و روانی خود را از دست می‌دهند. (مصباح یزدی، ۱۳۸۴، ۲/۲۴۳-۲۴۰)

ولی اگر توجه داشته باشد که رزق هر کس مقدر است و با این اعتقاد اقدام نماید، دیگر هرگز به حالات بحرانی و غیر طبیعی دچار نشده، و گرفتار سرخوردگی نمی‌گردد. وقتی انسان می‌پذیرد که آنچه نصیبش می‌شود، طبق یک تقدیر حکیمانه و به دور از تصرف دیگران، و تنها با دست تدبیر الهی رقم خورده است، و بی‌تردید حکمتی در پس این عمل

وجود دارد، هرگز دچار عوارض منفی نمی‌شود.

رسول خدا ﷺ می‌فرمایند: «کسی که در روزی خود تأخیر و تنگی پدید آمد، استغفار کن، تا روزی را بر تو فراخ گردانند. (محمدی ری شهری، ۱۳۸۳، ۴ / ۴۳۸) امام علی (ع) می‌فرمایند: «کسی که معرفت و آگاهی خود را از خدا می‌گیرد، نباید [دیر رسیدن روزی]، او را در روزی رسانی کند شمرده و به قضای او بدبین باشد (همان). چنین کسی باور دارد که خداوند منان بی جهت این گونه مقدر نکرده است؛ شاید جبران ضعف یا تکفیر گناهان و معاصی موجب گردیده تا این محرومیت نصیب وی شود.

تنگی و وسعت رزق نتیجه اعراض از یاد حق

گاهی تنگی معیشت به خاطر این نیست که درآمد کمی دارد، ای بسا پول و درآمدش هنگفت است، ولی معیشت خوبی ندارد. قرآن می‌گوید: عامل اصلی اعراض از یاد حق است؛ و دامنه آن تا پس از مرگ نیز ادامه دارد. (جرجانی، ۱۳۷۷، ۶ / ۱۰۰): «وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى» (طه / ۱۲۴) و هر کس از یاد من روی گردان شود، زندگی (سخت و) تنگی خواهد داشت و روز قیامت، او را نابینا محسوس می‌کنیم». کسی که از قرآن و دلالت‌های آن اعراض کند و در آن دقت نکند، گرفتار معیشت تنگ خواهد شد. یعنی خدا روزی او را به سختی می‌دهد و این کیفر اعراض اوست. اگر هم به او رزق فراوان دهد، معیشت را از این راه بر او سخت می‌گیرد که امساک کند و از آن استفاده نکند و اگر هم استفاده کرد، حرص و تلاش زیاد، زندگی را بر او دشوار می‌سازد. (طبرسی، ۱۳۷۲، ۷ / ۵، جرجانی، ۱۳۷۷، ۶ / ۱۰۰) هنگامی که انسان مسئولیت‌هایش را به دنبال فراموش کردن یاد خدا به فراموشی بسپارد، غرق در شهوات و حرص و طمع می‌گردد، پیدا است، که نصیب او معیشت ضنک خواهد بود.

ابن عباس می‌گوید: «اگر مالی (خدا) به بنده‌ای از بندگان خود دهد،

گاهی تنگی معیشت به خاطر این نیست که درآمد کمی دارد، ای بسا پول و درآمدش هنگفت است، ولی معیشت خوبی ندارد. قرآن می‌گوید: عامل اصلی اعراض از یاد حق است؛ و دامنه آن تا پس از مرگ نیز ادامه دارد.

چه‌اندك باشد و چه بسیار و او را در آن خیری نباشد، آن معیشت
ضنك (تنگ) باشد». (جرجانی، ۱۳۷۷، ۶ / ۹۹)

اصولا تنگی زندگی بیشتر به خاطر کمبودهای معنوی و نبودن غنای
روحی است، به خاطر عدم اطمینان به آینده و ترس از نابود شدن امکانات
موجود، و وابستگی بیش از حد به جهان ماده است، و آن کس که ایمان
به خدا دارد و دل به ذات پاك او بسته، از همه این نگرانیها در امان است.
زندگی آرام و شیرین، فقط در پرتو یاد و ذکر خداست. در واقع معنویت در
زندگی مادّی نیز نقش مهمی دارد. بدیهی است که هر کس خدا را یاد
کند، خداوند هم او را یاد خواهد کرد، این وعده‌ی الهی است که ﴿ادْعُونِي
أَسْتَجِبْ لَكُمْ﴾ (غافر/۶۰) مرا بخوانید تا (دعای) شما را بپذیرم.

هر چه ارتباط و پیوند انسان با خدا بیشتر باشد، این ارتباط و پیوند
راهگشای زندگی او است، در حالی که عکس آن سبب دل‌بستگی هر
چه بیشتر به مادیات است و سرچشمه معیشت ضنك می‌باشد. (مکارم
شیرازی، ۱۳/۳۲۸-۳۳۰)

اصولا تنگی زندگی
بیشتر به خاطر
کمبودهای معنوی و
نبودن غنای روحی
است، به خاطر عدم
اطمینان به آینده و
ترس از نابود شدن
امکانات موجود، و
وابستگی بیش از حد
به جهان ماده است،
و آن کس که ایمان
به خدا دارد و دل به
ذات پاك او بسته، از
همه این نگرانیها در
امان است. زندگی
آرام و شیرین، فقط
در پرتو یاد و ذکر
خداست

تنگی و وسعت رزق سبب تربیت و تکامل و مایه عبرت

مقتضای ربوبیت خداوند قبض و بسط رزق‌ها است این خدا است که
یا رزق می‌دهد و یا نمی‌دهد، او است که رزق را یا زیاد می‌دهد و یا کم
می‌دهد، بر یکی وسعت داده، و بر دیگری تنگ می‌گیرد. (قرائتی، ۱۳۸۳،
۴۵۳/۹) قرآن کریم می‌فرماید: ﴿أَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَن يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّ
فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾ (الزمر/۵۲) خداوند روزی را برای هر کس
بخواهد گسترده یا تنگ می‌سازد! در این، آیات و نشانه‌هایی است برای
گروهی که ایمان می‌آورند.

اگر قرآن روزی دادن را امری مایه عبرت معرفی کرده به دو دلیل است:
اول اینکه که بفهماند این رزقی که به انسان می‌رسد، و یا خود آدمی
کسب می‌کند، مولود دست بدست دادن هزار اسباب رابطی است که
آدمی (که آن را از هنرمندی خود می‌داند)، یکی از آن هزاران هزار است.

همچنین آن سببی که انسانها دل خود را به آن خوش می‌کنند، که من فلان مغازه یا فلان کارخانه و یا فلان پست را دارم، نیز یکی از آن اسباب است. تمامی اسباب هم سبب بودنشان از خودشان نیست، و همه مستند به خدای سبحان است. (طباطبائی، ۱۴۱۷، ۱۶ / ۱۸)

دوم اینکه خطای مردم را در مبادرت به خشنودی و نومیدی بیان کند، و اینکه نباید در هنگام رسیدن به نعمت بی درنگ خوشحالی کرد، و در مورد از دست رفتن نعمت بی درنگ نومید شد: «لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ» (الحديد / ۲۳) «این بخاطر آن است که برای آنچه از دست داده‌اید، تأسف نخورید؛ و به آنچه به شما داده است، دلبسته و شادمان نباشید». پس نباید به چیزی که ایمن از فقدانش نیست خوشحال شود، و از چیزی که امید زوالش هست ناراحت و نومید گردد. تمام این امور مقدرات الهی است، که خداوند علیم مصلحت دیده است. (مصباح یزدی، ۱۳۸۴، ۲ / ۲۴۳) حتی در برخی موارد تحمل این نوع ضررها و ناامیدی‌ها زمینه ساز رشد معنوی بیشتر است، تا آدمی در این شرایط صبرپیشه کند و توجهش به خدا زیاد شود و در عمل نشان دهد که بنده خداست و راضی به رضای او است؛ هر چند رضایت او در محرومیت از روزی و خواسته‌های دنیایی باشد.

امام صادق علیه السلام می‌فرمایند: «هر که به اندک روزی خدا رضایت دهد، خداوند نیز به اندک عمل او رضایت دهد». (همان، ۴۴۰) از جانب دیگر، اگر نعمتی به شما روی آورد، دچار غرور و سرمستی نمی‌شوید و خدا را فراموش نمی‌کنید؛ چرا که هم خیرات دنیا و هم شروبدی‌های آن وسیله آزمایش است: «كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَ نَبَلُوكُم بِالشَّرِّ وَ الْخَبْرِ فِتْنَةً (الأنبياء / ۳۵) «هر انسانی طعم مرگ را می‌چشد! و شما را با بدیها و خوبیها آزمایش می‌کنیم». بنابراین اگر تنظیم معیشت و زندگی‌ش و رسیدن رزق و روزیش به تعویق افتاد خدا را بی‌اعتناء و مسامحه کار نداند و با زبان و عمل اعتراض نماید که خداوند چرا در باره رزق من کنیدی و مسامحه می‌نمائی. (مجلسی، ۱۱۱، ۶۷ / ۱۵۷) روزی انسان‌ها را گاهی کم و

کسی که از قرآن و دلالت‌های آن اعراض کند و در آن دقت نکند، گرفتار معیشت تنگ خواهد شد. یعنی خدا روزی او را به سختی میدهد و این کیفر اعراض اوست. اگر هم به او رزق فراوان دهد، معیشت را از این راه بر او سخت می‌گیرد که امساک کند و از آن استفاده نکند و اگر هم استفاده کرد، حرص و تلاش زیاد، زندگی را بر او دشوار می‌سازد.

زمانی زیاد، اندازه گیری و مقدر، فرمود، و به تنگی و وسعت به گونه‌ای عادلانه تقسیم کرد، تا هر کس را که بخواهد با تنگی روزی یا وسعت آن بیازماید، و با شکر و صبر، غنی و فقیر را مورد آزمایش قرار دهد: «لَيَبْلُوكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ» (المائدة / ۴۸، الأنعام / ۱۶۵) «تا شما را به وسیله آنچه در اختیارتان قرار داده بیازماید». امیرالمؤمنین علی علیه السلام نیز در این باره می‌فرماید: «(خداوند) روزی گسترده را با فقر و بیچارگی در آمیخت، و تندرستی را با حوادث دردناک پیوند داد، دوران شادی و سرور را با غصه و اندوه نزدیک ساخت، اجل و سرآمد زندگی را مشخص کرد.

آن را گاهی طولانی و زمانی کوتاه قرار داد، مقدم یا مؤخر داشت، و برای مرگ، اسباب و وسائلی فراهم ساخت. و با مرگ رشته‌های زندگی را در هم پیچید، و پیوندهای خویشاوندی را از هم گسست تا آزمایش گردند: (نهج البلاغه، خطبه ۹۱) تا معلوم شود چه کسی از روزی خود ناخشنود، و چه کسی خشنود است. (محمدی ری شهری، ۱۳۸۳، ۴/۴۲۵) ایشان در پرهیز از حرص زدن فرمود: «به یقین بدانید! خداوند برای بنده خود هر چند با سیاست و سخت کوش و در طرح و نقشه نیرومند باشد، بیش از آنچه که در علم الهی، وعده فرمود، قرار نخواهد داد، و میان بنده، هر چند ناتوان و کم سیاست باشد، و آنچه در قرآن برای او رقم زده حایلی نخواهد گذاشت، هر کس این حقیقت را بشناسد و به کار گیرد، از همه مردم آسوده‌تر است و سود بیشتری خواهد برد. و آن که آن را واگذارد و در آن شک کند، از همه مردم گرفتارتر و زیانکارتر است، چه بسا نعمت داده شده‌ای که گرفتار عذاب شود، و بسا گرفتاری که در گرفتاری ساخته شده و آزمایش گردد، پس ای کسی که از این گرفتار بهر مند می‌شوی، بر شکر گزاری بیفزای، و از شتاب بی جا دست بردار، و به روزی رسیده قناعت کن». (نهج البلاغه، حکمت ۷۹) حال که در دایره حکمت الهی، هم سختی‌ها و هم شادی‌ها و نعمت‌ها و وسیله آزمایش است، و با توجه به این که نعمت‌ها از طرف خداست و روزی از طرف او مقدر شده است، باعث می‌شود که با دریافت روزی بی حساب

گر چه خداوند در نظام حکیمانه آفرینش، ارزش مردم را تضمین کرده است، ولی مبادا اندیشه ضمانت خداوند رازق، مغرورتان سازد و شما را از انجام فریضه کار و کوشش بازدارد. وقتی آدمی توجه داشته باشد که روزی، تنها با زحمات فراهم نمی‌شود، و بعضی از روزی‌ها خودشان به سراغ او می‌آیند، دیگر تلاش بیش از اندازه نمی‌کند. این چنین نگاهی باعث تعدیل رفتار انسان می‌شود.

خودش را گم نکرده، علاوه بر اینکه باغرور و نعمت و یا یأس ناشی از فقر مبارزه می‌کند، هم وسعت و هم ضیق روزی را آیه و نشانه‌ای از جانب خدای داد: ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾ (الزمر/ ۵۲) «در این آیات و نشانه‌هایی است برای گروهی که ایمان می‌آورند». نشانه‌هایی برای ذات پاک خدا و نشانه‌هایی است از ضعف و ناتوانی انسان تا خود را گم نکند و گرفتار غرور و خودبینی نگردد. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ۱۹/ ۴۹۷-۴۹۶) بنابراین درتحصیل متاع دنیا زیاده روی ننموده، ودر طلب روزی، نیکووستنجیده رفتاری نماید.

امام صادق علیه السلام فرمود: «وَأَرْضٌ بِمَا قَسَمَ اللَّهُ لَكَ تَكُنْ غَنِيًّا» (مجلسی، ۱۱۱، ۱۳۶/۶۸) به خداوند اعتماد کن تا مؤمن به حساب آیی، و به آنچه خداوند تقسیم کرده راضی باش تا بی‌نیاز گردی. هنگام وسعت روزی فکر نمی‌کند آنچه دارد از آن اوست، بلکه دیگران را نیز در اموالش صاحب حق می‌داند: ﴿فَاتِذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ﴾ (الروم/ ۳۸) حقوق خویشاوندان و ارحام خود و فقیران و رهگذران در راه مانده را برسان». همه، از جمله خویشاوندان و افراد مستمندی که از شدت فقر زمین گیر شده‌اند. همچنین افراد آبرومندی که دور از وطن بر اثر حوادثی در راه مانده‌اند و محتاجند. (مکارم شیرازی، ۱۴۱/۴۴۱) امام حسن عسکری علیه السلام فرموده است: «لَا يَشْغَلُكَ رِزْقٌ مَّضْمُونٌ عَنْ عَمَلٍ مَّفْرُوضٍ» (گرچه خداوند در نظام حکیمانانه آفرینش، ارزاق مردم را تضمین کرده است، ولی مبدا اندیشه ضمانت خداوند رازق، مغرورتان سازد و شما را از انجام فریضه کار و کوشش بازدارد). (حرانی، ۴۸۹، ۱۴۰۴) در این حال انسان از اصلاح رفتار و کسب فضایل اخلاقی و انجام تکالیف شرعی باز نمانده، و تمام وقت و نیرو خود را مصروف تحصیل مال و امور مادی نمی‌کند. چراکه وقتی آدمی توجه داشته باشد که روزی، تنها با زحمات فراهم نمی‌شود، و بعضی از روزی‌ها خودشان به سراغ او می‌آیند، دیگر تلاش بیش از اندازه نمی‌کند. این چنین نگاهی باعث تعدیل رفتار انسان می‌شود.

پیشوایان اسلامی

برای اینکه بر

مشقی به دیگران

بدهند در بسیاری

از مواقع کارهایی

سخت و توانفرسا

انجام می‌دادند.

پیامبران پیشین نیز

از این قانون مستثنی

نبودند. ز چوپانی

گرفته، تا خیاطی، و

زره‌بافی و کشاورزی،

گر مفهوم تضمین

روزی از طرف خدا،

نشستن در خانه و

انتظار رسیدن روزی

باشد، نباید پیامبران

و امامان که از همه

آشنا تر به مفاهیم

دینی هستند این

همه برای روزی

تلاش کنند.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم، ترجمه ناصر مکارم شیرازی
- نهج البلاغه، گرد آوری سید رضی، ترجمه محمد دشتی، قم، ۱۳۷۹.
- الصحیفة السجادية، ترجمه عبدالمحمد آیتی، سروش، تهران، ۱۳۷۵.
- ابن اثیر جزری، مبارک بن محمد، النهایه فی غریب الحدیث والاثار، مؤسسه اسماعیلیان، قم، ۱۳۶۴.
- ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، قم: نشر ادب الحوزه، ۱۴۰۵.
- جرجانی، حسین بن حسن، انتشارات دانشگاه تهران، تهران ۱۳۷۷.
- حرانی، ابن شعبه، تحف العقول عن آل الرسول، ناشر جامعه مدرسین قم، قم، ۱۴۰۴ ق
- حکیمی محمد رضا، الحیاه، ترجمه احمد آرام، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران، ۱۳۸۰.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، دارالعلم الدارالشامیه، دمشق، ۱۴۱۲ ق.
- صدوق، محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه قمی، أمالی الصدوق، اعلمی بیروت، ۱۴۰۰ ق.
- طباطبائی، محمد حسین، تفسیر المیزان، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین قم، قم، ۱۴۱۷ ق.
- طبرسی، فضل بن حسن، ۱۳۷۲، انتشارات ناصر خسرو، تهران، ۱۳۷۲، با مقدمه محمد جواد بلاغی
- قرائتی، محسن، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، تهران، ۱۳۸۳.
- قرشی، علی اکبر، قاموس قرآن، دارالکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۷۱.
- مجلسی، محمد باقر، بحار الأنوار، الاسلامیه، تهران، ۱۳۷۹.
- مصباح یدزی، محمد تقی، مشکات پند جاوید (۲)، تحقیق و نگارش، علی زینتی، مرکز انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ارمغان بصیر، قم ۱۳۸۴.
- مکارم شیرازی، ناصر و همکاران، تفسیر نمونه، دارالکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۷۴.
- محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، دارالحدیث، بی‌جا، ۱۳۸۳.
- هاشمی رفسنجانی، علی اکبر و محققان، فرهنگ قرآن، مؤسسه بوستان کتاب، قم، ۱۳۸۷.

